

Suomen Lapin synnystä alueiden Lappiin

MARIA LÄHTEENMÄKI

Historian laitos, Helsingin yliopisto

Lähteenmäki, Maria (2005). Suomen Lapin synnystä alueiden Lappiin (From the birth of Finnish Lapland to a Lapland of the regions). *Terra* 117: 3, 147–158.

In this paper I analyse the creation of Finnish Lapland after 1809 and its regional development as a part of the Grand Duchy of Finland. The 19th century was a period of closing national frontiers and the fragmentation of the old market area of the North Calotte. The institution of the Sámi villages vanished during that century, as did the “fellesdistrikt”, the common area of the Nordic states. Old regions died, and new ones were born. During the past two hundred years, the attitudes of the Finnish government towards Lapland have often changed. At the beginning of the 19th century, the government concentrated on the geographical occupation of the north of the country. At the end of the century, the policies of the Finnish nationalist movement were adopted, and concern about the situation of the Finnish-speaking people of the North Calotte was more pronounced. In this, also Lapland was seen as a part of Finnish Finland. However, as a result of the Second World War Finland almost lost its hold on Lapland. After the war, the economic value of Lapland rose because of the harnessing of the Kemi River, but structural changes in the national economy in the 1960s and 1970s plunged Lapland back into a deep recession. The position of Lapland changed again from the 1980s on: the policies of regionalism in the European Union also opened up new opportunities for Lapland to re-evaluate its multicultural society and its diverse regions.

Maria Lähteenmäki, Department of History, University of Helsinki, P.O. Box 59, FI-00014, Helsinki, Finland. E-mail: <maria.lahteenmaki@helsinki.fi>

“Suomen Lappi” syntyi vuonna 1809, kun Ruotsin Lapinmaan itäinen osa, noin 12 000 neliökilometriä maata ja 10 000 asukasta, siirrettiin osaksi autonomista Suomea ja samalla suurta Venäjän keisarikuntaa. Alueliitoksen myötä Suomi sai noin 900 saamelaista ja samalla uuden etnisen vähemmistön. Se, voidaanko puhua Suomen Lapista on kylläkin siinä mielessä kyseenalaista, että naapurimaista katsottuna kyseessä oli nyt Ruotsin Lapinmaahan kuuluvan alueen sijasta Venäjän Lappi. Esimerkiksi pohjoisnorjalainen pappi Nils Vibe Stockfleth kirjoittaa kuninkaalle osoittamassa raportissaan vuonna 1848 “venäläisestä Lapista” tarkoittaen nykyistä Suomen Lappia (Stockfleth 1848: 24). Uuteen valtioliittoon kytkeytyvistä ilmaisuista huolimatta on kuitenkin perusteltua puhua Suomen Lapin synnystä: kytkettiinhan tämä pohjoinen liitosalue ensimmäistä kertaa fyysisesti Suomen ruhtinaskuntaan. Liitosalueesta tuli Oulun lääniin kuuluva Tornion kihlakunta. Siihen kuuluivat Tornion kaupunki, Alatornion (ja Karungin), Ylitornion (ja Turtolan), Muonionniskan eli Muonion (ja Kolarin), Enontekiön, Sodankylän, Kittilän, Inarin ja Utsjoen pitäjät. Hallinnollisia rajoja uusittiin vuonna 1837, jol-

loin Tornion kihlakunnasta eriytettiin Lapin kihlakunta, johon kuului kuusi viimeksi mainittua pitäjää. Ne muodostivat aikanaan (1936/1938) Kemin kihlakunnan kanssa Lapin läänin. Tässä artikkelissa on tarkoituksena pohtia tiettyjen merkittävien historiallisten käännekohtien kautta Lapin alueen muovautumista ja asemaa osana Suomea viimeisen kahdensadan vuoden aikana.

Artikkelin teoreettinen viitekehys perustuu etenkin Euroopan Unionin piirissä toimivien yhteiskuntatieteilijöiden ja maantieteilijöiden viime vuosina käymään vilkkaaseen aluetutkimuskeskusteluun. Keskeisiä käsitteitä kyseisessä keskustelussa ovat olleet regionalismi, uusregionalismi, aluetietoisuus ja alueen identiteetti. Suomessa alan eräs johtavista tutkijoista, maantieteilijä Anssi Paasi, on määritellyt *aluetietoisuuden* (eli alueen ihmisten identiteetin) yksilöiden tuntemukseksi kuulumisesta jollekin alueelle. *Alueen identiteetti* puolestaan on ilmaus yhteisöllisestä, kollektiivisesta kokemuksesta. Se käsittää ne tekijät, joiden perusteella alue erottuu muista alueista. Paasin mukaan alueen identiteetti on luonteeltaan pysyvämpi kuin ihmisten aluetietoisuus: nykyajan liikkuvan ihmi-

sen spatiaaliset koordinaatit voivat muuttua useaan kertaan hänen elinkaarensa aikana. Sen sijaan kertomukset alueen identiteetistä ovat yleensä dokumentoituja, ritualisoituja ja pysyvämpiä (Paasi 1984: 113–114; Paasi 1998: 172–176). Kiinnostavaa monitasoisessa identiteettikeskustelussa on artikkelini kannalta se, että puhuttiinpa kummas-ta tahansa alueellisen identiteetin tasosta, eräs keskeisimmistä elementeistä niiden rakentumisessa on alueen ihmisten yhteinen historia ja siihen kytkeytyvä yhteenkuuluvaisuuden tunne.

Uusregionalismi (new regionalism) on käsitteenä aluetietoisuutta ja alueen identiteettiä nuorempi. Se juontuu regionalismi-käsitteestä, joka lyhyesti määriteltynä tarkoittaa alueiden suhteellista itsenäisyyttä korostavaa politiikkaa. Uusregionalismikäsitteen voidaan sanoa syntyneen Euroopan integraation myötä 1980-luvun puolivälissä, josta lähtien läntisen Euroopan maat ovat olleet mukana hyvin monitasoisessa valtioiden rajat ylittävässä eli supranationalistisessa ja transnationalistisessa aluetoiminnassa. Ne ovat kokeneet myös globalisaation tuottamat muutokset aluejärjestelmis-sään, mikä on perusteellisesti muuttanut niin sannotujen vanhojen alueiden asemaa suhteessa niiden kansallisiin keskushallintoihin ja EU:n keskusvirastoihin. Nämä prosessit ovat luoneet nopeasti uusia alueellisia käytäntöjä ja toimintaverkostoja. Katseiden kääntyminen kohti *alueiden Eurooppaa* (mikä on näkynyt muun muassa aluepoliittisen osaston ja neuvoo-antavan Alueiden komitean perustamisessa EU-komission yhteyteen) on johtanut tulkintoihin, joiden mukaan nykyeurooppalainen ihminen on suuntautunut jälleen alueisiin kansallisvaltioiden sijaan. Tämä luo uusia haasteita uudelleenlaisen ja vahvemman aluetietoisuuden ja alueiden identiteettien rakentamiselle (ks. Eskelinen & Snickars 1995; Ohmae 1995: 11; Gren 1999: 9–23). Elämme tässä suhteessa alueiden renessanssia, jonka myötä koko Euroopan idea on päätyntä uudelleenarvioinnin kohteeksi. Tämän artikkelin näkökulmasta käynnissä oleva alueiden uudelleenmäärittely on kiintoisaa ennen muuta siksi, että se avaa myös meille aikalaisdokumenteja tulkitseville historioitsijoille uudelleenlaisen tavan katsoa menneisyyden aluemuodostelmia, niiden alkua ja loppua sekä niihin liittyviä muutosmekanismeja.

Jäämeren piirin sydän

Keskeisen lähtökohdan Suomen Lapin alueen kehityksen tarkastelulle antaa sen asema 1800-luvun alkuvuosiin asti niin sanotussa Jäämeren taluspiirissä. Tuohon aikaan Lappi oli Suomesta katsottuna outo ja vieras alue, *toinen*. Käsitystä on ollut sittem-

min hyvin työläs muuttaa: kuvaavasti Keski-Pohjanmaalla kutsuttiin Lappia vielä viime sotienkin aikana “paikaksi maailman aidan takana” (ks. Lähteenmäki 1999: 208–209). Lappi onkin vanhastaan mielletty alueeksi Pohjanmaan maakunnan rajan takana. *Raja*-sanan arvellaan tulleen suomen kieleen venäjän *kraj*-sanasta, joka merkitsee muun muassa syrjää, reunaa ja laitaa. Kaikki nämä merkitykset ovat läsnä Lapin liitosalueelle vuoden 1809 jälkeen annetuissa luonnehdinnoissa: syrjäinen, laittimainen, reunalla oleva. Syrjäisyys on kuitenkin suhteellinen käsite: Lappi oli syrjäinen *suhteessa* keskushallintoon, Helsinkiin ja Pietariin, mutta Pohjoiskalotin kontekstissa se oli *keskellä* Jäämeren alueen taluspiiriä. Historioitsija Väinö Voionmaa (1918: 32) kirjoittaa tunnetussa poliittisessa pamfletissaan *Suomi Jäämerellä*, että “Suomen Lapin asema koko Jäämeren Lapin alueen keskustassa, lähellä tärkeää Varanginvuonoa, Jäämeren Lapin suurimman sisämaan vesistön ympäristöllä, on huomattavan edullinen”. Suomen Lapilla oli Voionmaan (1918: 32–33) mukaan laajemmat metsävarat, mukavimmat kulkuväylät, paremmat asutusalueet ja suuremmat talous- ja kulttuurielämän mahdollisuudet kuin naapurimailla: “Suomen Lappi on lyhyesti sanottuna koko Jäämeren Lapin alueen maantieteellinen sydän ja siitä syystä myös sen tuleva talous- ja sivistyskeskus”.

Lappi omaksuttiin Suomeen siirretyn liitosalueen nimeksi vähitellen 1800-luvun aikana. Sitä ennen alue tunnettiin Kemin Lappina (Kemi Lappmark) ja Tornion Lappina (Torneå Lappmark). Lappi-sanalla on vanha historiansa. Suomen kielioissa “lappi” mainitaan ensimmäisen kerran Agricolan rukouskirjassa (1544), missä se tarkoitti lähinnä pakanaa. Selvästi nykymerkityksessään se esiintyy sen sijaan yhdyssanassa *Lapinmaa* Henrik Florinuksen sanakirjassa vuodelta 1678 (Häkkinen 2004: 574). Kemin ja Tornion Lappi koostui alueellisesti suppeammista lapinmaista (Lappmark, vapaasti käännettynä lappalaisten maa), kuten nimitykset Sodankylä Lappmark tai Inari Lappmark kuvaavat. Niiden pohjana olivat saamelaiden vanhat yhteisöt, siidat eli lapinkylät. Niitä oli Kemin ja Tornion Lapissa parikymmentä (Näkkäläjärvi 2000: 138–147). Toisinaan käytettiin myös nimeä Lappmark puhuttaessa koko Ruotsin Lapinmaasta. Lapinmaa-instituutio rakennettiin alkujaan Ruotsin kruunun verotusta silmällä pitäen. Sen rapautuminen 1800-luvulla ja yksikkömuotoisen Lappi-nimen omaksuminen kuvaavat mielenkiintoisesti pohjoisen rajaseudun hallinnollisen haltuunoton historiaa ja uuden pohjoisen aluemuodostuksen syntyä.

1800-luvun alun kartoissa ja virkamiesraporteissa alueen niminä esiintyivät vielä yleisesti Kemin

ja Tornion Lappi. Kun ruotsalainen tutkija Göran Wahlenberg kulki pohjoisessa vuonna 1802, hän piirsi yksityiskohtaisen kartan nimenomaan Kemin Lapinmaasta. Samoin hänen maanmiehensä N. G. Werming luonnosteli seitsemän vuotta myöhemmin (1809) kartan Ruotsin ja Venäjän uudesta läntisestä rajalinjasta. Siinäkin esiintyvät edelleen Torneå ja ”Kiemi” Lappmark. Kansanelämän kuvaaja ja Pietarin tiedeakatemian jäsen A. J. Sjögren tarkasteli puolestaan vuonna 1828 ilmestyneessä klassikkoteoksessaan Kemin Lapin seurakuntia. Vuosina 1817–20 kalotilla vaeltanut saksalainen F. W. Schubert erotteli matkakohteensa yleisemmin: ”Sverige, Norrige, Lappland, Finland...”. Keski-Euroopasta katsottuna Lappi näytti yhtenäiseltä ja siinä määrin poikkeavalta, että se mainitaan valtioliitoista erillisenä alueena (Schubert von 1825; Sjögren 1828). Mitä kauempaa katsoi, sitä yhtenäisemmältä alue näytti ja päinvastoin.

Ruotsin vallan aikana Tornion ja Kemin Lappi kuuluivat laajaan Västerbottenin lääniin, johon ne maassa vuonna 1634 toimeenpantu suuri lääniuudistus oli sijoittanut. Vuoden 1809 Suomen Lapin liitosalueen sydän oli Kemin Lappi. Ei siis ihme, että ensimmäisessä suomenkielisessä Suomen kartassa (1846) Suomen Lappi on nimeltään Kemin Lappi. Karttaan on merkitty myös sen eteläraja Kemin kihlakunnan eli sittemmin lähinnä Peräpohjolana paremmin tunnetun alueen kanssa. Puolikas Tornion Lapista jäi Ruotsin puolelle, ja se sulautettiin vuonna 1810 perustettuun Norrbottenin lääniin. Uudessa valtioyhteydessä ruotsalaiseen hallintojärjestelmään kuuluneet lapinmaat korvattiin Lapissakin kihlakunnilla, jotka koostuivat pitäjistä. Pitäjä (socken) paikallisena hallintoyksikkönä yleistyi nopeasti ja vuosisadan lopulle tultaessa lapinmaa-nimitys oli jäänyt historiaan niin kartoista kuin virkamiesten asiakirjoistakin. Asetus kunnallisesta itsehallinnosta maaseudulla (1865) oli omiaan nopeuttamaan lapinmaa-nimityksen hylkäämistä ja kiihdyttämään pitäjäkusten syntyä ja paikallisen vallankäytön keskitymistä niihin.

1800-luvulle tultaessa oltiin väestön muutto liikkeen ja seka-avioliittojen vuoksi erkaannuttu jo ajatuksesta, että Lappi olisi vain ”lappalaisten maa”. Lappalainen-nimellä on vanhastaan kutsuttu pohjoisessa tai syrjäseudulla asuvia henkilöitä, jotka ovat saaneet elantonsa poronhoidosta, metsästyksestä ja kalastuksesta, eikä siis ainoastaan saamelaisia. Saamelaiset ovat itse käyttäneet itsestään vanhastaan sanaa ”vuowjos”. Kielitieteilijät ovat osoittaneet, että Lappi on vastine karjalan kielen sanalle lappi, joka on tarkoittanut Vienan Karjalaa eli karjalaisen asutuksen pohjoispuolista aluetta (Häkkinen 2004: 573–574). 1800-luvun viran-

omaisasiakirjoissa ”lappalainen” oli yleistynyt käsitteeseen saamelaista ja tarkemmassa merkityksessä poronomadia eli -paimentolaista (Lähteenmäki 2004: 189). Viimeistään autonomian ajalla Lapin väestö kasvoi monikulttuuriseksi. Se oli maa, jossa asui suomalaisia (karjalaisia, pohjalaisia, savolaisia), saamelaisia ja sankka joukko näiden sekaväestöä. Suomalaisväestö oli jo lähtökohtaisesti suurena enemmistönä Ruotsista irrotetussa Suomen Lapissa, ja suomalaisena aluetta alettiinkin määrätietoisesti kehittää. Saamelaisvähemmistö oli taas niin pieni, että sen arveltiin väkisinikin sulautuvan valtaväestöön. Lapissa oli saamelaisia vuonna 1809 noin 900 ja vuonna 1900 vajaat 1 500 henkeä, kun taas Lapin kihlakunnan koko väkiluku oli vuosisadan lopussa noin 12 000. Muun muassa Antero Varelius (1985 [1847]: 3, 27) kirjoitti 1847 ilmestyneessä kansatieteellisessä tutkielmassaan *Suomen kansaa*, että Lapin poloinen kansa oli työnnetty väkisin Pohjan perille ja valtakulttuuri oli raivannut sen alle: ”Näyttää siltä, että tämän kansan olisi määrä pian kadota koko maailmasta!”. Varelius ei ollut tässä käsityksessään yksin.

Se, mitä nimeä pohjoisten alueiden asukkaat käyttivät omasta kotiseudustaan, näyttäisi arkistojen valossa kytkeytyvän heille läheisimpään toimintaverkostoon eli sukuyhteisöön, kylään tai laajimmillaan pitäjään. Kokemus omasta kotiseudusta on hyvin aikaan sidonnainen ilmiö: myös eri sukupolvilla on ollut ja on edelleen erilainen käsitys samasta alueesta. Yleisesti voidaan kuitenkin todeta, että ihmiset lähes kaikissa kulttuureissa pitävät kotiseutuaan elämänsä keskipisteenä. Humanistimaantieteilijä Yi-Fu Tuan (2003: 149) on todennut, että *koti* on astronomisesti määrätynneen spatiaalisen järjestelmän keskus. Voidaan ajatella, että välittömään elinympäristöön liittyvän vahvan kokemus- ja uskomusmaailman sekä ihmisen ja hänen ympäristönsä suhteen kautta ihmisten aluetietoisuus kehittyy osana heidän *luonnollista identiteettiään*. Tätä luonnollista identiteettiä ei aina tiedosteta, kun sen sijaan *rakennettu identiteetti* on tietoisesti tuotettua (ks. käsitteistä: Honko 1982).

Myös Suomen Lapissa ihmisten kiinnittymisen aste *kotipaikkaan* on vaihdellut. Esimerkiksi Oulun Wiikko-Sanomia (6.12.1856) kertoo Inarin saamelaisista, jotka olivat halunneet asua erillään omis- sa oloissaan poronomadeina, mutta ”aivan viime vuosina” alkaneet asettua paikoilleen: uuden elinkeinomuodon myötä myös suhde kotipaikkaan alkoi muuttua. Poronomadien paikkakäsitys poikkeaa muun muassa uudisasukkaiden käsityksistä siksi, että heillä oli vuodenaikakierron mukaisesti vähintään neljä kotipaikkaa. Yhtäläillä kiinnostavaa aluetietoisuuden näkökulmasta on, että Åbo

Tidningar (Nro:t 45–47 & 49/1841) kertoo inarilaisten haluavan kutsuttavan itseään kotikylän mukaisesti nimenomaan “inarilaisiksi” eikä “lappalaisiksi”. Vain vaeltavat nomadit olivat heidän mielestään lappalaisia.

Myös sittemmin tehdyissä ihmisten aluetietoisuutta kartoittavissa tutkimuksissa on havaittu, että yksilöt mieltävät kotialueekseen lähimmän toimintapiirinsä, mutta eivät juurikaan eri kulttuuriryhmistä koostuvaa maakuntaa (Paasi 1986, 1988: 10). 1800-luvulla eläneiden pohjoisen asukkaiden arkitodellisuudesta käsin katsottuna Lapin alue onkin helpointa nähdä monina, eri laajuisina ja osittain päällekkäisinä sosiaalisina toimintayhteisöinä. Kuten tutkijat ovat huomauttaneet, paikkaa ei tulisikaan määritellä alueellisena terminä, vaan nähdä se pikemminkin verkostona (ks. Paasi 1995: 11).

1800-luvun pohjoisen ihmiset näyttävät tunteen hyvin yksityiskohtaisesti oman välittömän toimintapiirinsä, mutta tietämys uusista valtakunnan rajoista ei välttämättä ollut (rajan läheisyydessä asuvia lukuun ottamatta) kovinkaan tarkkaa. Esimerkiksi Ruijan väestöviranomaiset kirjasiivat 1800-luvulla Suomen tornionlaaksolaisia edelleen Ruotsissa syntyneiksi. Epätietoisuudesta rajan kulta ja ylipäättään valtakunnan vaihdoksesta kertoo päiväkirjassaan myös Elias Lönnrot, joka Kuusamosta Venäjän puolelle vuonna 1837 vaeltaessaan kohtasi paikallisten taholta suurta epäluuloisuutta. Häntä pidettiin ruotsalaisena vakoojana ja uhattiin laittaa useammassa kylässä köysiin: “Niin vähän he tiesivät, että luulevat Suomen olevan Ruotsin vallan alla, eivätkä uskoneet saman keisarin hallitsevan sekä Suomea että Venäjää!” (Lönnrot 1981 [1836–37]: 242–247, 251–252).

Sulkeutuvat rajat

Tärkeän käännekohdan Lapin alueen fyysiselle muotoutumiselle antaa vuosina 1809–52 piirrettyjen ja alueen väestön näkökulmasta keinotekoisien valtakunnanrajojen vetäminen pitkin Tornion- ja Muonionjokea lännessä sekä Paatsjoella ja Utsjoen tunturiseudulla koillisessa. Osa samaa prosessia oli myös itärajan tarkennus maastoon porokulkukieltoineen ja tiukentuneine passikäytäntöineen.

Kun Suomen viranomaiset saivat pohjoisen liitosalueen 1809, leimautui se heidän dokumenteissaan perifeeriseksi ja kehittymättömäksi alueeksi: seudun väestöä pidettiin tyhjänä, likaisena ja köyhänä (Lähteenmäki 2004: 200–226). Arkkipiispa Erik Gabriel Melartin päivitteli Kemin rovastikunnan rovastille Matthias Castrénille 1800-luvun alussa, että “parasta olisi ollut, että venäläiset

rauhanneuvottelijat olisivat luovuttaneet Norjalle tai Ruotsille koko Lapin väestön, josta on meille pelkkää vaivaa...” (Itkonen 1952: 103). Maallisesa keskushallinnossa näin ei kuitenkaan välttämättä ajateltu, sillä alue oli nyt osa autonomista Suomea ja se haluttiin liittää tiukemmin sitein uuteen emämaahansa. Hallinnon tehostamispyrkimys näkyi muun muassa liitosalueen jakamisena kahteen kihlakuntaan ja erillisen Lapin tuomiokunnan perustamisena vuonna 1847.

Autonomian ajan hallinnon ensimmäinen Lappia koskeva selkeä ja määrätietoinen “aluepoliittinen” ohjelma annettiin vuonna 1852, jolloin kanslianeuvos Fabian Langenskiöld esitti Suomen senaatissa muistionsa “Suomen Lapin sisäiseksi rakentamiseksi” (KKK 159/1851: Kanslianeuvos F. Langenskiöldin muistio 21.10.1852). Suomen Lappi-käsite oli vuosisadan puolivälissä vakiintumassa, ja se oli omaksuttu jo hallinnon sisäiseen kielikäyttöön. Muistiossa esiteltiin eri keinoja, joilla Lapin oloja saataisiin kohennettua muun maan tasolle. Korostuvan kontrollin tarpeesta kertoo se, että eräs kehitystoimenpiteistä oli vankilan rakentaminen Kittilään, mikä toteutuikin kolme vuotta myöhemmin. Näin vallan instituutioiden, kirkkojen ja tuomarintupien verkosto, sai uuden tukevan monumentin – keskelle Kittilän kirkonkylää (Lähteenmäki 2004: 226–231).

Jos ulompana rajasta asuvat eivät hahmottaneet uuden rajan merkitystä, tunsivat raja-alueiden asukkaat sen sitäkin konkreettisemmin. Kuvaava esimerkki väestön luonnollisen toimintalueen kannalta keinotekoisien rajojen vetämisen tuottamista ongelmista on Tornion kaupan notkahdus. Kaupungin talouselämän taantuminen oli tosin jo alkanut aiemmin (Mäntylä 1971; Lähteenmäki 2004: 33–51). Ruotsissa Lapin kaupalla oli vanhat vahvat perinteensä, eikä siinä tapahtuvia muutoksia katsottu nytkään välinpitämättömästi. Norrbottenin maaherra Pehr Adolph Ekorn teroitti uuden lääninsä kehittämissuunnitelmassa joulukuussa 1809, että kauppa- ja kaupunkipunkki Tornion menetyksen oli korjattava pikaisesti perustamalla Ruotsin puolelle uusi kauppasatama, jotta jokilaakson väestön kaupankäynti halpaa viljaa, hampua, suolaa, tupakkaa ja pellavaa myyvien venäläisten kauppiaiden kanssa loppuisi: Ruotsin Lapin kauppa oli suojeltava oman maan kansalaisille. Protektionistinen kauppapolitiikka alkoi murtaa vanhaa kalotin alueen yhteistä kauppa-alueita (LSK 1809: P. A. Ekornin kertomus läänin tilasta 9.12.1809).

Ekornin, joka oli ollut mukana myös Suomen sodan rauhankomissiossa, tiukka asenne näkyi myös uuden fyysisen rajalinjan valvonnassa. Paikalliset ja Oulun läänin maaherra Carl Henrik

Ehrenstolpe valittivat Ekornin toimista kenraalikuvernöörille toukokuussa 1810. Omaksuttu tiukka passikäytäntö oli vastoin rauhansopimuksen 10. artiklaa, jonka mukaan “rajaseudulla asuva väki saa vapaasti kulkea valtiosta toiseen huolehtiakseen asioistaan ilman, että heille toisen valtion almaisena tuotetaan vähäisintäkään haittaa tai estettä” (KKK 63/1810: C. H. Ehrenstolpen muistio kenraalikuvernööri F. Steinheilille 10.5.1810). Ongelmat johtuivat siitä, että Tornion kauppiaiden markkina- ja hankinta-alueet olivat pääosin Tornionjokilaaksossa, joka oli jäänyt nyt suurelta osin Ruotsin puolelle.

Vanhon rajojen hylkääminen ja uusien rajojen noudattaminen oli kivulias prosessi alueen asukkaille. Suomalaisten valitukset eivät kuitenkaan auttaneet. Rajanylitys ei liioin loppunut, vaan jatkui laittomana. Ministerivaltiosihtööri Robert Henrik Rehbinderin oli muistutettava Lapin asukkaista vielä 1820-luvun lopullakin, etteivät Ruotsin viranomaiset päästä maahan ilman passeja. Ruotsalaiset tullivirkailijat olivat jo pidättäneet rajalla suomalaisia talonpoikia tavaroineen (KKK 214/1812, KKK 38/1819, KKK 325/1827, KKK 214/1827: Kenraalikuvernöörin kirjelmät Oulun lääniin). Ruotsalaiset halusivat osoittaa, että raja oli todellinen, ei näennäinen ja suomalaisten oli siihen tyytyminen. Jokilaakson asukkaat eivät tähän ratkaisuun kuitenkaan alistuneet vaan aloittivat laajan salakuljetustoiminnan eli jobbauksen Ruotsin ja Suomen välillä. Pitkälle 1900-luvun puolelle kestänyttä jobbausta paikalliset eivät pitäneet laittomana. Kun lestadiolainen liike sai jalansijaa jokilaaksossa, alkoivat uskon tulleet tunnustaa osallisuutensa salakuljetukseen. Tunnetuin tapaus lie ne sattunut vuonna 1850, jolloin 88 miestä Pajalasta ja lähipitäjistä lähetti Ruotsin kuninkaalle puumerkein varustetun kollektiivisen “synnintunnustuksen”. He tunnustivat rikkoneensa säännöllisesti tulliasetusta vastaan ja salakuljettaneensa lapsuudestaan lähtien tavaroita Suomesta ja Venäjältä. Lieventävänä asianhaarana he esittivät, etteivät he pitäneet “kruunulta kavaltamista syntinä”. Korvatakseen rikkomuksensa miehet toimittivat kruunun kassaan tuntuvan rahasumman (Mieltinen 1942: 251–253).

Toinen esimerkki väestön luonnollisen toiminta-alueen kannalta keinotekoisien rajan aiheuttamista kielteisistä seuraamuksista koski torniolaisen kauppakumppaneita, poronomadeja. Itse asiasa rajanveto sysäsi liikkeelle kehityksen, joka kosketti dramaattisemmin juuri poropaimentolaisten elämänmuotoa. Jo kohta Haminan rauhan jälkeen alkoi rajaseudulla ilmetä paikallisia riitoja: alueen ihmiset olivat huolissaan elinkeinonsa puolesta. Levottomuutta esiintyi länsirajalla, mutta myös

Norjan ja Venäjän vastaisilla rajoilla. Muun muassa inarilaiset “verolappalaiset” tekivät kirjallisen valituksen Oulun läänin maaherralle tammikuussa 1833 siitä, että Kuolan saamelaiset verottivat heitä laittomasti alueilla, jotka olivat heidän ikimuis-toisia laitumiaan. Kuolalaiset olivat uhkailleet ja käyttäneet väkivaltaa sekä ampuneet heidän porjaan. Tilanne oli kärjistynyt sen jälkeen, kun venäläiset ja suomalaiset viranomaiset olivat syskuussa 1830 saaneet allekirjoitettua täsmennetyn rajankulun Arkangelin kuvernementin ja Oulun läänin välillä (KKK 348/1831: Henrik Kyrön, Olof Vallen, Matts Vallen ja Isak Padarin kirje Oulun läänin maaherralle 2.1.1833, Pehr Ingerin, Matts Haltin ja Ivar Skåren kirje Oulun läänin maaherralle 2.1.1833).

Riitojen taustalla oli Norjan ja Venäjän vuonna 1825 aloittamat neuvottelut jo 1300-luvulla määritellyn fellesdistriktin eli kalotin yhteisalueen viimeisenkin osan jakamisesta valtioiden kesken. Samalla tavalla kun lapinmaa-instituutio jäi historiaan, päättyi 1800-luvulla myös monisatavuotinen fellesdistriktin aika. Viimeisen kaistaleen yhteisalueesta jakoivat Norja ja Venäjä. Suomalaisia ei kutsuttu neuvotteluihin (Lähteenmäki 2004: 346–358; ks. myös Osmonsalo 1933). Suomen ja Norjan välisen, Utsjoelta Paatsjoelle ulottuvan, rajan osalta kiistan kohteeksi nousivat Kuolan vastaisen rajan tapaan porojen kulku, mutta myös keskilappilaisten sesonkikalastajien matkat Jäämerelle. Kiistely päättyi rajasulkuun vuonna 1852, jolloin niin porojen kuin kalastajienkin vapaa kulku kiellettiin rangaistuksen uhalla.

Moninainen ja pitkällinen kirjeenvaihto rajaongelmista paikallistason, lääninkonttorin ja kenraalikuvernöörin kanslian välillä kertoo paitsi elinkeinohuolista myös asukkaiden aluetietoisuudesta. Asukkaat tiesivät tarkalleen, missä kulki “meidän” ja “toisten” toiminta-alueiden rajat, vaikkei niitä oltukaan fyysisesti merkittykään maastoon. Samaa todistaa Göran Wahlenberg vuoden 1802 kertomuksessaan inarilaisten määrittelemistä alueidensa rajoista (Wahlenberg 1804: 30–31).

Toisaalta täytyy myös muistaa, että paikalliset eivät pitäneet välttämättä rajojaan pyhinä ja ylittämättöminä. Muun muassa kirkkoherra Erik Grape (1969 [1803–1804]: 275) huomioi 1800-luvun alussa, että Enontekiön saamelaiset olivat alkaneet ylittää vanhoja kyläkuutiensa (siidojensa) rajoja. Rajojen yli liikuttiin, jos siitä oli itselle etua. “Iki-aikaiset” lapinkylien rajat olivat yhtä muuttuvia kuin mitkä muut rajat tahansa. Yleisessä mielessä raja on aina paitsi yhteisöjä erottava myös niitä yhdistävä tekijä, sosiaalisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen areena. Kuten Paasi (2002: 159) muistuttaa, kaikki ihmisten tekemät yhteisöllistä tilaa

jakavat rajat ovat poliittisia: ne ilmentävät valtasuhteita ja ovat juuri siitä syystä kiistanalaisia. Näin oli Lapinkin osalta etenkin sen jälkeen kun rajat oli keskushallinnon käskystä suljettu. Vaikka voisi otaksua, että tilanne olisi selkiytynyt, rajan tiukka määrittely maastoon päinvastoin lisäsi epäluuloisuutta ja epävarmuutta rajaseudun väestön keskuudessa. Epävakausta etenkin suhteessa Norjaan lisäsi nationalistisen rajapolitiikan tiukentuminen molemmissa maissa 1800-luvun lopulla. Pohjoinen rajaseutu politisoitui voimakkaasti ja rajanylityksistä tuli kansallisia turvallisuusuhkia (ks. Lähtenmäki 2004: 346–358).

Eräs yksittäinen tapaus osoittaa kiinnostavasti, kuinka 1800-luvun puoliväliin tultaessa autonomista asemaansa pönkittävän Suomen ajama uusi nationalistinen rajapoliittinen ajattelu oli omaksuttu jo ainakin osin rajaseudun kansan keskuudessa. Enontekiön käräjäoikeus kokoontui vuonna 1863 kuulemaan alueen poronmadeja ja uudisasukkaita kolmen valtakunnan rajat ylittävässä laidunaluekiistassa. Kaikkien kuultujen mielestä riidat johdettiin Venäjän ja Norjan välillä solmitusta vuoden 1852 rajasulusta. Norjaan ei ollut periaatteessa enää menemistä poroeloen kanssa ja porojen laidunalueet olivat näin supistuneet huomattavasti. Tämä uhkasi enontekiöläisten elinkeinon harjoitusta. Tässä tilanteessa Suomen puolella asuneet poronomadit esittivät, että alue oli suojeltava ”vierailta” poroilta eli ”ruotsalaisilta ja norjalaisilta” poronmadeilta (LF 1861–1882: *Utdrag af Domboken håller vid Lagtima Tinget med Enontekis Lappmarks Tingslag den 9.2.1863*). Poronomadit, jotka olivat aiemmin vastustaneet rajasulkuja, kääntyivät nyt puolustamaan niitä oman etunsa nimissä. Jälkikäteen arvioiden rajasulku osoittautuikin Suomen poronhoitajille edulliseksi. Etenkin Inarissa porohoito pääsi kehittymään vasta rajasulun jälkeen: vuonna 1800 Inarissa oli poroja vain noin 4 000, mutta sata vuotta myöhemmin pitäjän poromäärä oli jo 34 600 (Komitea... 1905: 408; Lähtenmäki 2004: 290–304).

Suomen Lapin rajojen sulkemisen prosessi päättyi enontekiöläisten ja viranomaisten yhteisellä myötävaikutuksella vuonna 1889, jolloin kiistelty Ruotsin ja Suomen raja suljettiin poronomadien kulta. Rajojen sulkeutuminen joka ilmansuuntaan tarkoitti myös sitä, että Suomen Lappi suljettiin pois Jäämeren piiristä. Samalla jäi ainakin osa monisatavuotisista kalotin alueen horisontaalisista toimintaverkostoista historiaan (Lähtenmäki 2004: 478–481). Keskusjohtoisuus vahvistui myös pohjoisessa ja Lapin kulkutiet pyrittiin sekä Ruotsin, Suomen, Norjan että Venäjän puolella suuntaamaan etelä-pohjoinen-akselille. Uusien valtakunnanrajojen vetäminen myös fyysisesti maas-

toon kertoo valtion keskusvallan kasvusta ja regionalismin alasajosta.

Käytävä Jäämerelle

Pian sen jälkeen, kun Suomen Lapin rajat oli saatu määriteltyä sekä paperille että lopulta myös fyysisesti maastoon ja valvomaton kulku kielletty valtakunnanrajojen yli, alkoi suomalaisten fennomaanien mielissä vahvistua vaatimus maakäytävän saamisesta Suomen Lapista Jäämerelle. Yhteys Jäämerelle oli Suomen kannalta erittäin tärkeää: ei ainoastaan taloudellisesti, vaan ennen muuta ideologisesti. Ruijassa, Norrbottenissa ja vieläpä Muurmannin rannikollakin oli suomalaisia siirtolaisyhteisöjä, jotka tarvitsivat ainakin kielellistä ja uskonnollista tukea emämaaltaan. Ajan henkeä kuvaa hyvin oululaisen kirjailijan Kaarlo Kramsun pohdinta 1870-luvulla: ”Mitä on Suomenkansa... Se on koko se kansa, joka kieleltään ja kansallisuudeltaan on suomalainen, asupa siitä sitten osa suuriruhtinaskuntamme ulkopuolellaki...” (Oulun Wiikko-Sanomia 15.2.1879). Norrbottenissa asui vuosisadan lopulla noin 14 000, Ruijassa noin 7 000 ja Muurmannin rannikolla noin 300 suomalaista (Lähtenmäki 2004: 471–472). Ei ole sattumaa, että pohjoinen rajakysymys ja heimopuhe alkoivat korostua juuri 1860-luvulta lähtien, sillä uusi tsaari, Aleksanteri II (1855–1881), antoi tuolloin autonomian pönkittämiselle tukensa. Valtiopäivien kokoon kutsuminen, oma raha, omat postimerkit ja liberalisoituvat lainsäädäntö olivat tästä konkreettisena osoituksena.

Fennomaanien aggressiivinen heimopoliittinen puhe pohjoisen merkityksestä ”Suomelle” oli ensimmäinen kirjallinen esitys – edellä mainitun Lapinmaan sisäisten olojen kehittämissuunnitelman (1852) jälkeen – hahmotella selkeä poliittinen toimenpideohjelma maan pohjoisosien integroimiseksi ja identifioimiseksi ”suomalaiseksi”. Nationalismi liikkeenä ja toimintastrategiana on antiregionalistinen ja sitä oli myös fennomania (ks. fennomaniaa kansallisena projektina: Liikanen 1995; Virtanen 2001; nationalismin suhteesta alueellisuuteen: Paasi 1995: 50–53; nationalismianalyysistä: Hutchinson & Smith 1994).

Fennomaanien kritiikin kohteeksi nousivat nimenomaan vuosien 1825–52 rajaneuvottelut, joissa Suomen etujen ajaminen sivuutettiin paikallisten vastustuksesta huolimatta. Historian professorin Yrjö Koskisen (Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen) mielestä kalotin yhteisalueen eli fellesdistriktiin jakoon liittyvä vuoden 1826 sopimus oli suuri vääryys ”Suomenmaalle ja Suomen-puolisille Lappalaisille”. Syypää rajasulkuun oli Koskisen (1868: 91–92) mukaan Norja: se oli purka-

nut vuoden 1751 sopimuksen avoimesta kulusta ja aiheuttanut näin tappioita poronomadeille. Koskisen huolien taustalla oli kuitenkin ja ennen muuta suomenkielisten asema naapurimaissa. Juuri hän oli lähettänyt oppilaansa David Skogmanin vuonna 1865 tutustumismatkalle Ruijan ja Norrbotenin suomalaisseuduille. Skogmanin raportit vahvistivat Koskisen epäilyt: suomen kielen asema oli näillä seuduilla uhattuna. Ennen muuta Norjan harjoittaman politiikan kritisointi jatkui vuosisadan loppupuolella. Muun muassa Uudessa Suomettessa (11.11.1885) julkaistiin kirjoitus ”Rötelöistämme Ruotsin ja Norjan kanssa Lapissa”. Kirjoituksessa moitittiin avoimesti Norjan yhä tiukentuvaa norjalaistamispolitiikkaa: saadakseen kalastaa Jäämeressä suomalaisten oli pakko ottaa Norjan kansalaisuus, minkä lisäksi heiltä kiellettiin oman kielen käyttö.

Keskeisenä argumenttina niin sanotussa ”heimojen Suomi” -puheessa olivat imaginääriset, kuvitteelliset rajat. Heimomiehet vakuuttivat, ettei kyse ollut fyysisten rajojen uudistamispyrkimyksestä (Jäämeren käytävää lukuun ottamatta) vaan nimenomaan ”henkisen Suur-Suomen” luomisesta valtakunnan rajojen yli (Lähteenmäki 2001: 566). Todelliset rajat olivat siis tämän näkemyksen mukaisesti kulttuurisesti määräytyneitä: henkinen Suur-Suomi levittäytyi 1920-luvun rajaseutupolitiikassa paitsi Neuvostoliittoon myös Pohjois-Norjaan, Pohjois-Ruotsiin ja Viroon.

Kiihkeänä käynyt julkinen keskustelu Jäämeren käytävästä ja suomalaisten siirtolaisten asemasta oli Suomen Lapin näkökulmasta siinä mielessä merkittävä, että alue tunnustettiin nyt ensimmäistä kertaa julkisesti kiinteäksi osaksi *suomalaista Suomea* – ei ainoastaan puheissa, vaan myös Suomen karttoihin ilmestyi Lappi. Monissa 1800–1900-lukujen vaihteen kartoissa Suomi on tosin katkaistu Oulun korkeudelta ja Lappi esitetty erillisenä pienemmässä koossa, ikään kuin liitteenä – mitä se historiallisen maakuntajaon näkökulmasta olikin. Sanomalehdistössä 1860–80-luvuilla käyty laaja keskustelu teki Lappia tunnetuksi muualla Suomessa. Samaa asiaa olivat ajaneet 1850-luvun ankaran kadon johdosta toimeenpannut kansalliset hätäapukeräykset. Keskustelut Lapin asemasta ja Jäämeren käytävästä olivat keskeinen osa suomalaisen nationalismiin levittäytymistä pohjoiseen (Lähteenmäki 2004: 403–428).

Lapista halutaan luopua

Jotta fennomaanien ja sotien välisen ajan niin sanottujen Lapin ystävien Lappi-romantiikka asettuisi realistiseen kontekstiinsa, on syytä nostaa lyhyes-

ti esille myös poikkeava näkökulma Lapin asemaan osana Suomea. Se liittyy pohjoisen alueen puolustuspoliittiseen rooliin. Kuten tunnettua, Suomi sai Jäämeren käytävänsä 1920. Petsamon alueen liittäminen osaksi Lappia olikin sekä taloudellisesti että kulttuurisesti monella tavalla alueen talouselämää innoittava, kuten Voionmaa (1918: 32–33) oli ennustanutkin. Näin lähinnä siksi, että suomalaiset pääsivät toteuttamaan siellä samaa nationalistista politiikkaa, josta he olivat moittineet Norjaa. Petsamon seutua alettiin suomalaistaa nopeasti kansakoulujen, maanjakopolitiikan sekä tehokkaampien viesti- ja liikenneyhteyksien avulla (Lähteenmäki 2001: 565–568).

Toisin kuin suomalaisuusliikkeen piirissä, 1920–30-lukujen Suomen sotilasjohdon suhtautuminen Lappiin oli huomattavan kielteinen. Lappia ei oltu valmiita puolustamaan ja kriisiaikoina siitä oltiin halukkaita luopumaan. Samalla tavalla kuin arkkipiipa Melartin aikoinaan, esitti Moskovan Suomen lähettiläs Juho Kusti Paasikivi keväällä 1941 alueen luovuttamista. Toimenpiteellä oltaisiin välttytty sekaantumasta kansainväliseen kriisiin: oli valittava pienemmän riasan tie. Jo talvisodan alkaessa oli tehty selkeä ratkaisu siitä, ettei Lappia tulnaisi puolustamaan tehokkaasti. Muutama vanha tykki Petsamossa ei estänytkään venäläisten nopeaa Petsamon valloitusta. Talvisodan loputtua Neuvostoliitto kuitenkin antoi alueen takaisin Suomelle. Näin siitä huolimatta, että talvisodan rauhanneuvotteluissa Mannerheim esitti Lapin luovuttamista venäläisille, jotta osia Karjalasta oltaisi saatu pelastettua: ”eikö venäläisille voisi tehdä sellaista vastaehdotusta, että heille luvattaisiin luovuttaa Pohjois-Suomesta ja Petsamosta alueita, toisin sanoen ns. kalotti...” (Tanner 1950: 375, 378, 382; Lähteenmäki 1999: 50–52). Venäläiset eivät kuitenkaan suostuneet vaihtoon ja Lappi pysyi osana Suomea. Tästä näkökulmasta katsottuna ei ollut ihme, että välirauhan aikana saksalaisille sallittiin vapaa kauttakulku Lapin lääni ja osa Oulun läänistä luovutettiin saksalaisten sotilashallintoalueeksi (Lähteenmäki 1999: 50–52, 224–226). Nämä kriisiaikoihin liittyvät ratkaisut kuvaavat hyvin Suomen sotilasjohdon asennetta pohjoiseen rajaseutuun.

Yksi maakunta, monta kulttuuria

Toisen maailmansodan jälkeisessä Lapissa alkoi tietoinen *rakennetun identiteetin* muovaamisen kausi. Sata vuotta aiemmin senaatissa esitellyn Langenskiöldin Suomen Lapin sisäistä kehittämistä koskevan muistion jälkeen ilmestyi Lapin Maakunta-

liiton julkaisu *Lapin kirja* (Julkunen 1956). On tärkeää huomata, että teos oli suunnattu oppi- ja luku-kirjana nimenomaan kansakoululaisille, Lapin tuleville asuttajille ja vaikuttajille. Lukukirja on hyvin ohjelmallinen ja tulevaisuudenuskoinen: sen sano-maa voidaan verrata edellä mainittuun Väinö Voion-maan (1918) itsenäisyyden alussa esittämään vi-sioon Suomen Lapista kalotin talous- ja sivistys-keskuksena. Maaherra Uno Hannula toteaa kirjan alussa:

Lapilla on suuret tulevaisuuden mahdollisuudet. Siitä takeena ovat metsiemme rikkaus, valtavat viljelyskel-poiset suoalueet, koskiamme voima, vaarojen ja tun-turien vielä piilossa olevat mineraalirikkaudet. Tämä on tulevaisuuden maa, tämä meidän pohjoinen koti-maakuntamme. Täällä me tahdomme elää, täällä työtä tehdä synnyinseudun ja koko isänmaan hyväksi.

(Julkunen 1956: 4)

Oman maakuntakirjan julkaiseminen osoittaa pyr-kimystä vahvistaa alueen asukkaiden aluetie-toisuutta ja ennen kaikkea alueen identiteettiä. Kotiseutuyhdistystoiminta oli alkanut pohjoisessa muun maan tapaan jo vuosisadan vaihteessa. Kemissä aloitettiin museotoiminta 1901 ja Peräpohjo-lan ja Lapin kotiseutuyhdistys perustettiin Tornios-sa 1914. Senkin ensimmäisenä pyrkimyksenä oli saada aikaan maakuntamuseo. Hankkeen kotipaik-ka oli Torniossa ja yhdistyksen toimialueeksi nime-ttiin Kemin ja Lapin kihlakunnat eli tulevan läänin alue (Anttila 1964: 148–149). Maakuntahanke jat-kui 1910-luvulla. Sen tavoitteet olivat selvät: oma lääni (toteutui tosin vasta 1938) ja oma maakunta-liitto (toteutui lopulta vuonna 1945). Esimerkiksi maakuntaliittojen roolista on todettu, että niistä tuli tunnistettavia sosiaalisen ja spatiaalisen todellisuus-teen realiteetteja ja samalla symbolisia yhteisöjä (ks. Paasi 1986, 1988; Häkli 1994: 65–67).

Lapin kirjan (Julkunen 1956) sisältö on Lapin läänin alueen identiteetin rakentamisen näkökul-masta hyvin tarkoituksenhakuinen ja linjakas: Perä-pohjola ja Lappi haluttiin nähdä yhteisen historian ja kokemustaan omaavana alueena. Kirjan sis-ältö kertoo monikulttuurisuuden hyväksymises-tä, tunnustamisesta ja ennen muuta sen hyväksi-käytöstä. Aikaisemmin vierastettu monikulttuuri-suus nähtiin nyt rikkautena, jota voitiin hyödyntää alueen markkinoinnissa. Nykytutkijat puhuvat sa-masta ilmiöstä identiteettien markkinoina ja kau-pallistumisena: identiteettejä myydään, ostetaan, vaihdetaan ja muokataan aina tarpeen mukaan uu-siksi (mm. Jenkins 2004: 9; identiteetti-käsitteen tulkinnoista: Hall 1996: 1–17). Identiteettien tuot-teistaminen näkyy etenkin Lapin matkailumainon-nassa. Kuten maantieteilijä Jarkko Saarinen on to-dennut Lappiin viitaten, matkailu tuottaa kohde-

alueeseen, sen luontoon ja kulttuuriin liittyviä mie-likuvia ja sosiaalisia luokitteluja – alueen identi-teettejä – jotka saattavat olla paikalliskulttuurin kannalta ongelmallisia (Saarinen 1999: 83).

Erottuminen muusta Suomesta ja oman erityis-laadun tunnistaminen (pohjoisuus, monikulttuuri-suus) pyrittiin kääntämään omaksi eduksi. *Suhtees-sa* muuhun Suomeen Lappi haluttiin nähdä erilai-suudessaan ainutkertaisena. Sekä suomalainen että saamelainen kulttuuri ovat kirjassa tasapuolisesti edustettuina. Saamelaisuus on näyttävästi esillä heti alussa: kirjan kansikuvassa poseeraavat hiihtoret-kellä olevat saamenpukuihin pukeutuneet tyttö ja poika talvisessa Lapin tunturimaisemassa. Vanhat mielikuvat ja stereotyytiat pohjoisesta otettiin näin lasten maakuntakirjan yhdeksi keskeiseksi aiheek-si. Runojen, joikujen, tarinoiden, laulujen ja loru-jen kirjoittajat olivat pohjoisen tuntijoita, kulttuuri-vaikuttajia, tutkijoita, kirjailijoita ja poliitikkoja: Kaarlo Hillilä, Tuomo Itkonen, Vilho Edvard Tör-mänen, Isak Saba, Samuli Paulaharju, Yrjö Kokko, Reino Rinne, Aarne Erkki Järvinen. Myös naisia on hyväksytty kirjoittajiksi: Martta Haatanen kirjoitti namlievästä, Eila Jokela Lapin emännästä ja An-nikki Setälä Jumalan hymystä.

Teos oli myös sikäli merkittävä, että se on toteu-tettu lähtökohtaisesti omin voimin, mikä osaltaan kertoo alueen maakunnallisen identiteetin vahvis-tumisesta ja kulttuurisesta itsenäistymisestä. Idea sen sijaan ei ollut kotoperäinen, sillä vastaavanlai-sia maakuntakirjoja oli julkaistu eteläisemmässä Suomessa jo aiemmin. Muuttuvista etnisistä posi-tioista pohjoisessa kertoo kuitenkin se, että muu-tama vuosi aiemmin oli alkanut nousta myös saa-melaisaktiivismin ensimmäinen aalto. Saamelais-ten itsensä johtama *Samii Litto* perustettiin vuonna 1945. Etelävetoinen Lapin Sivistysliitto oli perus-tettu vuonna 1932. Senkin pyrkimyksenä oli edis-tää nimenomaan saamelaista kulttuuria. Lapin kir-jan julkaiseminen voidaan nähdä myös päätepis-teenä raskaille ja kipeille sotakokemuksille. Jäl-leenrakennuksesta oli selvitty ja katseet suunnat-tiin nyt tulevaisuuteen. Lapin tuhoa käytettiinkin maakuntapuheessa aktiivisesti hyväksi: yhteinen kokemus kanavoitiin yhdistämään sekä poliittisia että kulttuurisia voimavaroja uuden yhteisen Lap-in rakentamiseksi.

Lapin päättäjien keskuudessa vallinnut optimis-mi kuvaa laajemminkin 1950-luvun tulevaisuuteen luottavaa yhteiskunnallista ilmapiiriä. Lappia rakennettiin urakalla, palkat olivat pohjoisessa kor-kealla ja työtilaisuuksia näytti riittävän niin omil-le kuin tulokkaillekin. Alueen väkimäärä kasvoi, puuvarat vaikuttivat loppumattomilta, vastikään aloitettu Kemijoen valjastaminen antoi lisätie-nessiä, valtio tuki uutta teollisuutta sekä maa- ja

metsätaloutta. Ikään kuin vastalahjana Kemijoen vesivoiman valjastamisesta etelän teollisuuslaitosten käyttöön valtioneuvosto asetti vuonna 1956 Pohjois-Suomen elinkeinoelämän edistämiskomitean. Sitä seurasivat 1960- ja 1970-lukujen kehitysalueelakeja valmistelleet sekä Kemijoen valjastamista ja sen seurauksia pohtineet lukuisat komiteat. Ensimmäinen puhtaasti regionalistiseksi luonnehdittava valtionhallinnon tukitoimi annettiin Lapille kuitenkin jo 1945, jolloin Lapin väestö sai verohuojennuksia 1945–46 Lapin sodan seuraamusten ja evakossa olon johdosta. Vastaavanlaisia spesifisti tietyille alueelle suunnattuja verohelpotuksia myönnettiin myös vuosina 1942, 1943 ja 1944 eräiden Karjalan alueiden asukkaille ja 1956 Porkkalan alueen väestölle. Nämä leimallisesti *alueelliset* toimet olivat perustana kun kehitysalueelakien perusteita lähdettiin työstämään komiteoissa.

Maakuntakeskustelun historiallisia ja sosiaalisia edellytyksiä tutkinut Jouni Häkli (1994) on nostanut kiinnostavasti esimerkiksi aluepuhunnasta Ruotsin vallan aikana vakiintuneen komiteajärjestelmän ja sen tuotokset, komiteamietinnöt. Autonoman ajalla komitealaitoksen merkitys keskeisten sosiaalisten todellisuuksien representaatioiden tuottajana vahvistui. Häklin (1994: 150) mukaan 1800-luvun komiteamietinnöistä erityisen merkittävä oli niin sanotun Ekströmin komitean (1881) mietintö, jossa määritellään ensimmäisen kerran ”maakunta”. Kuten Peräpohjolan ja Lapin kotiseutuyhdistyksen toiminta osoittaa, maakuntapuhe tuli todeksi alueen opettajille ja virkamiehille myös pohjoisessa jo paljon ennen Lapin läänin ja Lapin Maakuntaliiton perustamista. Oma roolinsa pohjoisen aluepuheen tuottajana ja syöttäjänä kansan keskuuteen on ollut myös Peräpohjolan ja Lapin maanviljelysseuroilla. Edellinen perustettiin jo vuonna 1886 ja jälkimmäinen 1906. Sama rooli on ollut myös Pohjalaisesta Osakunnasta vuonna 1907 erkaantuneella Pohjois-Pohjalaisella Osakunnalla (PPO), jonka toiminta-alue käsitti koko laajan Oulun läänin Peräpohjola ja Lappi mukaan lukien. 1900-luvun alun osakunnan julkaisut, kuten kotiseutualbumi Jouko, ja kesä- ja keräysretket olivat omiaan rakentamaan alueen identiteettiä. Esimerkkinä voi mainita Jouko-kotiseutualbumissa vuonna 1910 ilmestyneen, Kai R. Donnerin laatiman bibliografian ”Luettelo Pohjois-Pohjanmaata ja Suomen Lappia käsittelevästä kirjallisuudesta”. PPO otti kotiseutututkimuksen ohjelmaansa heti erkaannuttuaan Pohjalaisesta Osakunnasta 1907. Matkalle kotiseututyöhön lähetettiin kymmenen stipendiaattia. Bibliografiasa on muun muassa 108 luonnontieteellistä teosta tai kirjoitusta, 32 pitäjää koskevaa kirjoitusta ja

peräti 252 historiaa, etnografiaa, kirkkoa ja koulua ja muuta sivistystoimintaa käsittelevää kirjaa ja kirjoitusta sekä 159 Lapista tehtyä matkakirjaa (Donner 1910: 337–455). Voidaan sanoa, että tämä Lapin tutkimuksen ensimmäinen laaja-alainen Suomesa ilmestynyt kartoitus aloitti uuden kauden Lappi-puheen historiassa ja jäseni merkittävällä tavalla alueen kirjallista kenttää.

Virkistysalue ja ”reservaatti”

Oman käännekohtansa Lapin historiassa osana Suomea aiheutti 1960–70-lukujen kriisi. Lappi joutui rakennemuutoksessa ennen kokemattomien ongelmien eteen. Tähän saakka alue oli saanut lisäväkeä etelästä, mutta nyt suunta kääntyi hälyttävän muuttotappiolliseksi. Etenkin nuorten aikuisten muuttoa kiihdytti tieto metsätöiden vähenemisestä: ala koneellistui ja siirtyi ammattimaisten metsurien haltuun. Tilannetta ei kohentanut se, että valtion harjoittama elinkeinopolitiikka oli ristiriitaista. Raja-seutujen maataloutta alettiin toisaalta ajaa alas pakkopeltojärjestelmällä, toisaalta eduskunta säätii samoihin aikoihin kehitysaluelait tukeakseen syrjäseutujen taloutta. Kaiken kaikkiaan yhteiskunnallinen muutos oli nopeaa. Vielä vuonna 1950 maa- ja metsätalous työllisti lähes 70 prosenttia, mutta kolmekymmentä vuotta myöhemmin enää vain 20 prosenttia Lapin kuntien väestöstä (SVT 1950: 107; SVT 1980: 106). Korkeimmillaan Lapin läänin väkiluku oli 212 000 vuonna 1963, minkä jälkeen suunta on ollut aleneva. Suomen Kuvalehdessä julkaisiin huhtikuussa 1967 kansikuvan kera Jaakko Okkerin kirjoittama artikkeli: ”Lappi, sen ongelmat ja tulevaisuus. Raportti työttömistä, korvenraivaajista, metsistä”. Eräs haastatelluista toteaa siinä lakonisesti, että Lapin kulta-aika oli ohi: alue ei yksinkertaisesti pystynyt elättämään väkeään. Lapin häädästä – joukkotyöttömyydestä, puutteesta, velkaantumuksesta, pakkohuutokaupoista – tuli hetkeksi lehden sivuille ”tapaus”. Pahinta oli työttömyys, jonka todellinen laajuus ei näkynyt tilastoissa, vaan asutustilojen hiljaisuudessa. ”Katkerinta tässä kaikessa on, että vaikka tilanne tiedettiin jo etukäteen, mitään ei pystytty tekemään – ja pahinta on, että kriisi ei ole ohimenevä vaan pysyvä” (Suomen Kuvalehti 1.4.1967: 22–27).

Lapin väestön evakosta paluun 30-vuotisjuhlassa presidentti Urho Kekkonen totesi, että koska Lapin ongelmiin ei oltu löydetty ratkaisua eri aloilla tehtyjen suunnitelmien pohjalta, oli nyt luotava kokonaisvaltaisempi Lappi-projekti: ”Lapin väestöllä on oikeus odottaa, että suomalainen yhteiskunta osallistuu sen taakkojen kantamiseen...” (Lappi-projektin neuvottelukunta 1977: 1–4). Ter-

hakkaasta alusta huolimatta projektin tulokset jäivät kuitenkin laihoiksi. Yksi valopilkku alueen kehityksestä kuitenkin löytyi. Okkerin Suomen Kuvalehteen (1.4.1967: 22–27) haastattelema Lapin Maakuntaliiton johtaja totesi toiveikkaasti, että ”matkailun alalla tapahtuu suuria investointeja”. Ainoa elinkeino, joka kesti ja kasvoi rajussa 1960–70-lukujen murroksessa, oli juuri matkailu.

Lopuksi: Alueiden Lappi

Suomen Lappi on ollut alati muuttuvien sosiaalisten ja poliittisten prosessien näyttämö. Pitkän aikavälin tarkastelu osoittaa, kuinka suhtautuminen Lappiin on ollut aikasidonnaista: kulloisenakin aikana vallalla ollut ideologia on joko kiinnittänyt Lappia tiiviimmin osaksi Suomea tai päinvastoin, työntänyt sitä ulos. Alueen sisäinen yhtenäisyys on sen sijaan kiinteytynyt aktiivisten toimien tuloksena siten, että Lapin liitosalueen Suomeen kytkemisen (1809) jälkeen aina 1900-luvun alkuun Lappi muodosti kaksi erillistä keskusta, Lapin ja Peräpohjolan (Lapin ja Kemin kihlakunnat). Selkeä käännekohta Lappipuhteessa ajoittui vuosisadan vaihteeseen kotiseutu-toiminnan, maanviljelysseurojen ja lääni- ja maakuntaliitto -aktiivismin ansiosta. Lasten maakuntapöytäkirja, *Lapin kirja* (Julkunen 1956), oli tehdyn maakuntatyön oivallinen lopputulos: oli syntynyt uudenlainen, aikaisempaa yhtenäisempi ja suomalaisempi idea Suomen Lapista.

Lapin läänin alueellinen rakentaminen kesti vuosikymmeniä. Se oli ylhäältä johdettua ja Rovaniemeltä aktiivisesti hallittua. Viimeistään 1980-luvulle tultaessa aluekokonaisuus alkoi kuitenkin sirpaloitua sisältäpäin. Saman asian voisi sanoa niinkin, että Lapin eri alueiden asukkaiden kollektiivisessa muistissa olleet uinuvat ”nurkkapatrioottiset” tai paikalliset aluetietoisuudet ryöstäytyivät pinnalle uusregionalistisen ajattelun aallon levitessä napapiirillekin. Uuden, niin sanotun Saamenmaan alueen raja hämmästytti tutkijoita: esimerkiksi maantieteilijä Pentti Viitala (1987) kysyy Terran pääkirjoituksessa hieman vaatimaan sävyyn ”Mikä Saamenmaa?” ja hänen kollegansa Ari Lehtinen (1987: 13–18) ja Pirkko Suihkonen (1987: 31–48) pohtivat samassa numerossa saamelaisten regionalismia ja alueellista organisoitumista. Raja ällistyi osin loukkasikin historiatietoisia Keski-Lapin asukkaita, jotka olivat tottuneet siihen, että ”iänikuinen” Lapinraja kulki Sodankylän ja Rovaniemen välistä – nyt museoiden kartoille ilmestyi uusi rajalinja 130 kilometriä pohjoisempaan (Sompio 31.8.2000). Keski-Lappiin alkoikin Saamenmaan rajan myötä vah-

vistua oma, Kemin Lapin metsälappalaisten perinnön vaalimisesta noussut kansanliike. Ilmentymä tarpeesta luoda paikallisempaa alueen identiteettiä ja aluetietoisuutta on meän kielen alue Tornionlaaksossa, jossa on haluttu korostaa, että juuri tornionlaaksolaiset ovat Lapin pysyvän asutuksen pioneerien, eteläisemmästä Suomesta tulleiden kauppiaiden eli kainulaisten jälkeläisiä. Kaiken lisäksi Saamenmaa itsessään on hajautunut lukuisiin paikallisiin aluetietoisuuden fraktioihin: jo 1800-luvun alkupuolella vahva inarilaisuus on entistäänkin vahvistunut, kolttakansa muodostaa oman erityisen kulttuurialueensa, samoin utsjokelaiset Tenon varressa ja enontekiöläiset oman. Lapin ja koko Pohjois-Suomen alueen identiteettien sirpaloituminen on ollut niin näkyvää, että se on saanut maakunta-aktivistit korottamaan ääntään. Uudenvuodenpuheessaan 2002 Oulun läänin maaherra Eino Siuruainen tähdensi, että pirstaleinen pohjoinen on vihdoin saatava kokonaiseksi: ”Pohjois-Suomessa on selkiytettävä ja vahvistettava yhteistä näkemystä alueen tulevaisuudesta” (Kaleva 2.1.2002).

Hallinnolliset, poliittiset ja kulttuuriset alueet ovat tämän päivän Lapin todellisuudessa päällekkäisiä ja lomittaisia, rajoiltaan liukuvia ja epästabiileja. Uusregionalistisessa Eurooppa-puheessa Suomen Lappi jäsentyy yleensä osaksi taloudellisen kantokyvyn mukaan argumentoitua ”Euroopan harvaan asuttua aluetta” Pohjois-Karjalan, Kainuun, Ruotsin tunturiseutujen tai vaikkapa Barentsin alueen tapaan. EU:n uusien jäsenvaltioiden myötä Suomenkin Lapin asema tulee jälleen muuttumaan. Näiden uudelleenmäärittelyjen myötä myös Lapin identiteettipuhe muuntuu ja muokautuu, sopeutuen ajan vaatimuksiin vaikka alueen fyysiset rajat ovatkin pysyneet toisesta maailmansodasta lähtien paikoillaan.

ARKISTOLÄHTEET

KKK = Kenraalikuvernöörin kanslian kirjeenvaihtoa 1810–1852. Kansallisarkisto, Helsinki.

LSK = Landhövdingars skrivelser 1809 til Kungl. Maj:t: Norrbottens län. Riksarkivet, Tukholma.

LF = Lappfrågan II, 1861–1882. Riksarkivet, Tukholma.

LEHDET

Kaleva 2.1.2002

Oulun Wiikko-Sanomia 6.12.1856 & 15.2.1879

Sompio 31.8.2000

Suomen Kuvalehti 1.4.1967

Uusi Suometar 11.11.1885

Åbo Tidningar, Nro:t 45–47, 49/1841

KIRJALLISUUS

- Anttila, V. (1964). *Suomen kotiseutututkimus 1894–1920 ja kansanperinteen joukkokeruun alkuhistoria*. 258 s. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Donner, K. R. (1910). Luettelo Pohjois-Pohjanmaata ja Suomen Lappia käsittelevästä kirjallisuudesta. *Jouko. Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutututkimuksia*, 337–455. Helsinki.
- Eskelinen, H. & F. Snickars (1995; toim.). *Competitive European peripheries*. 271 s. Springer, Berlin.
- Grape, E. (1969; alkuper. 1803–1804). *Utkast till beskrifning öfver Enontekis sokn i Torneå Lappmark*. 124 s. Kong. Vetenskaps Academiens Nya Handlingar. Tryckte hos John Pehr Lindh, Stocholm. (Näköispainos: Tornedalica Nro 7)
- Gren, J. (1999). *The new regionalism in the EU: The lessons to be drawn from Catalonia, Rhône-Alpes and West Sweden*. 228 s. Statens Institut för Regionalforskning, Stockholm.
- Hall, S. (1996) Who needs 'identity'. *Teoksessa* Hall, S. & P. du Gay (toim.): *Questions of cultural identity*, 1–17. Sage, Lontoo.
- Honko, L. (1982). Folktradition och identitet. *Teoksessa* Nenola-Kallio, A. (toim.): *Folktradition och regional identitet i Norden*, 11–23. NIF, Åbo.
- Hutchinson, J. & A. D. Smith (1994; toim.). *Nationalism*. 378 s. Oxford University Press, Oxford.
- Häkkinen, K. (2004). *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. 1633 s. WSOY, Helsinki.
- Häkli, J. (1994). Maakunta, tieto ja valta. Tutkimus poliittis-hallinnollisten maakuntadiskurssin ja sen historiallisten edellytysten muotoutumisesta Suomessa. *Acta Universitatis Tamperensis* A 415. 247 s.
- Itkonen, T. (1952). *Inari. Inarin kirkkojen ja paimenten muisto*. 231 s. Kotimaa, Kemi.
- Jenkins, R. (2004). *Social identity*. 218 s. Routledge, Lontoo.
- Julkunen K. (1956; toim.). *Lapin kirja. Lapin koulujen kotiseutulukemisto*. 232 s. Otava, Helsinki.
- Komitea Lapinmaan taloudellisten olojen tutkimista varten (1905). Lapinmaan taloudellisia oloja tutkineen komitean mietintö 1905: 3. Helsinki.
- Koskinen, Y. (1868). Suomalaisten uutis-asutuksesta Jäämeren rannikolla. *Kirjallinen Kuukausilehti*, Nro: 3–5, 63–69, 91–94, 115–123, 154–158.
- Lappi-projektin neuvottelukunta. (1977). Lapin erityisoloista johtuvat ongelmat ja toimenpiteet niiden ratkaisemiseksi. *Komiteamietintö 1977*: 35. Helsinki.
- Lehtinen, A. (1987). Kalottipolitiikka ja saamelainen regionalismi. *Terra* 1987: 1, 13–18.
- Liikanen, I. (1995). *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja suomalaisen puolueen synty*. 363 s. Historiallisia toimituksia 191. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Lähteenmäki, M. (1999). *Jänkäjääkäreitä ja parakki-piikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. 253 s. Historiallisia tutkimuksia 203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lähteenmäki, M. (2001). Ett marginellt Norden? Det finska Lapplands ställning från 1920- till 1940-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 86: 4, 561–578.
- Lähteenmäki, M. (2004). *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889*. 520 s. Historiallisia tutkimuksia 220. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lönnrot, E. (1981). *Matkat 1828–1844*. 446 s. Weilin+Göös, Helsinki.
- Miettinen, M. E. (1942). *Lestadiolainen herätysliike I*. 313 s. Mikkeli.
- Mäntylä, I. (1971). *Tornion kaupungin historia I*. 608 s. Tornion kaupunki, Tornio.
- Näkkäläjärvi, K. (2000). Siita eli lapinkylä yhteisöelämän perustana. *Teoksessa* Pennanen, J. & K. Näkkäläjärvi (toim.): *Siidastallan. Siidoista kyliin*, 138–147. Pohjoinen, Oulu.
- Ohmae, K. (1995). *The end of nation-state. The rise of regional economies*. 214 s. Free Press, New York.
- Osmonsalo, E. K. (1933). *Suomen rajapolitiikka Venäjän vallan aikana I*. 578 s. Historiallisia tutkimuksia XVII. 1. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Paasi, A. (1984). Alueellinen identiteetti ja siihen vaikuttavat tekijät – esimerkkinä alueellinen kirjallisuus. *Terra* 96: 2, 113–120.
- Paasi, A. (1986). Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehittymisestä. *Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja* Nro 8. 345 s.
- Paasi, A. (1988). Suomen Lapin muodostuminen maakunnaksi ja sen nykyinen identiteetti. *Lapin Tutkimusseuran Vuosikirja XXIX*, 4–12.
- Paasi, A. (1995). *Territories, boundaries and consciousness. The changing geographies of the Finnish-Russian border*. 353 s. John Wiley, Chichester.
- Paasi A. (1998). Alueiden renessanssi ja identiteettipuhe. Suomalaisen aluekeskustelun erittelyä. *Teoksessa* Hänninen, S. (toim.): *Missä on tässä?*, 170–190. SoPhi, Jyväskylä.
- Paasi, A. (2002). Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa. *Teoksessa* Syrjämaa, T. & J. Tunturi (toim.): *Eletty ja muistettu tila*, 154–176. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pohjois-Suomen elinkeinotoiminnan edistämiskomitean mietintö*. Moniste 1957: 82. Helsinki.
- Saarinen, J. (1999). Matkailu, paikallisuus ja alueen identiteetti. Näkökulmia Lapin matkailun etnisiin maisemiin. *Teoksessa* Tuominen, M., S. Tuulentie, V.-P. Lehtola & M. Autti (toim.): *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Osa I. Outamaalta tunturiin*, 81–92. Kustannus-Puntsi, Inari.
- Schubert von, F. W. (1825). *Resa genom Sverige, Norrige, Lappland, Finland och Ingermanland, åren 1817, 1818 och 1820*. 554 s. Georg Schultz, Stockholm.
- Sjögren, A. J. (1828). *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*. 405 s. Tryckt hos J. Simeliienka, Helsingfors.
- Stockfleth, N. V. (1848). *Bidrag til Kundskab om Ovenserne i Kongeriget Norge*. 94 s. Forlagt af C. A. Dybwad. Tryckt hos W. C. Fabritius, Christiania.
- Suihkonen, P. (1987). Saamelaisten alueellinen organisoituminen Suomessa. *Terra* 1987: 1, 31–48.

- SVT 1950 = *Suomen Virallinen Tilasto VI: C: Väestölaskenta 1950*. Tilastokeskus, Helsinki.
- SVT 1980 = *Suomen Virallinen Tilasto VI: C: Väestölaskenta 1980*. Tilastokeskus, Helsinki.
- Tanner, V. (1950). *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*. 433 s. Tammi, Helsinki.
- Tuan, Y. (2003). *Space and place. Perspective of experience*. 235 s. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Varelius, A. (1985; alkuper. 1847). *Suomen kansaa. Kansatieteellisiä havaintoja suuruhtinaskunnan alueelta*. 108 s. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Viitala, P. (1987). Mikä Saamenmaa? *Terra* 1987: 1, 1–2.
- Virtanen, M. (2001). *Fennomanian perilliset: poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. 410 s. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Voionmaa, V. (1918). *Suomi Jäämerellä*. 145 s. Edistysseurojen Kustannus-osakeyhtiö, Helsinki.
- Wahlenberg, G. (1804). *Geografisk och ekonomisk beskrifning om Kemi Lappmark i Vesterbottens höfdingdöme*. 78 s. Tryckt hos Carl Délen, Stockholm.